

3 De constructie van vraagwoord-vragen en de inter-actonele organisatie van achtergrondkennis.

Harrie Mazeland

1. Talige betekenis en achtergrondkennis

Alleen wanneer men woorden of woordgroepen geïsoleerd van gebruikssituaties bekijkt, lijkt het mogelijk om er een soort context-oversijgende, neutrale en algemene betekenis aan toe te kennen. Wanneer ze gebruikt worden als (onderdeel van) uitingen in een bepaalde context, dan speelt niet alleen de lexicale betekenis een rol bij de interpretatie, maar ook de kennis van de wereld die de interpretator daarmee associeert. Dat soort informatie wordt wel aangeduid als episodische, encyclopedische of achtergrond-kennis.

De wijze waarop achtergrondkennis een rol speelt bij het stellen en beantwoorden van vragen is het thema van dit artikel. Vragen lijken bij uitstek geschikt om in niet-experimenteel verkregen data te onderzoeken hoe gespreksdeelnemers zelf met achtergrondinformatie omgaan. Een vragensteller moet de informatie waarin hij geïnteresseerd is, identificeren met behulp van de kennis waarover hij al beschikt en hij moet die kennis in zo'n vorm gieten dat aangesloten wordt bij de kennis waarvan hij vermoedt dat zijn gesprekspartner die heeft.

Ik zal vooral ingaan op de vraag hoe achtergrondkennis georganiseerd is of wordt. Vaak wordt aangenomen dat achtergrondkennis op conventionele wijze georganiseerd zou zijn in prototypisch gestructureerde kennispakketten. Gangbare noties zijn *frame* (Minsky), *script* (Schank & Abelson), *Muster* (Ehlich & Rehbein), scenario (Sanford & Garrod) en schema (Tannen & Wallat).¹ In dit artikel wil ik aannemelijk maken dat zulke kennisstructuren in hoge mate in het gesprek zelf tot stand gebracht worden en daarmee dus de aanname ter discussie stellen dat achtergrondkennis op een manier geordend zou zijn die onafhankelijk is van de interacties waarin die informatie gebruikt wordt.

In § 2 bespreek ik schema-achtige benaderingen van achtergrondkennis meer in het algemeen. In § 3 zal ik een schets geven van hoe er vanuit dat perspectief in vraagwoord-vragen met achtergrondkennis omgegaan zou kunnen worden. In § 4 tenslotte, wil ik een voorbeeld bespreken van hoe informatie interactioneel georganiseerd wordt.

2. Schemata

Het schema-idee is simpel en lijkt ook plausibel: informatie over de wereld wordt niet ongeordend en fragmentarisch gerepresenteerd, maar is in hoge mate gestructureerd door toepassing van verschillende soorten kennis-schemata's. De knopen in zulke schemata's vormen *slots* die situatie-afhankelijk een bepaalde waarde toegewezen krijgen. Omgekeerd activeert de invulling van een bepaalde schema-positie onvermijdelijk relevante aspecten van het hele schema. Zolang niet het tegendeel gebleken is,

worden daar default-waarden voor aangenomen.

Mensen zouden (i) in hun geheugen over een uitgebreid repertoire van schemata beschikken waarmee ervaringen gestructureerd, geclassificeerd en geïnterpreteerd kunnen worden; (ii) op uiteenlopende manieren toegang kunnen krijgen tot zulke schemata; (iii) en over verschillende procedures beschikken om daar operaties op uit te voeren (Fillmore 1976:25).

Taal speelt een essentiële rol op al de niveaus die door Fillmore onderscheiden worden. Bepaalde woorden, constructies of grammaticale opties zouden geassocieerd zijn met bepaalde schemata's. Een passende talige vorm kan een bepaald schema activeren dat op zijn beurt verder linguïstisch materiaal beschikbaar kan maken dat met dat schema geassocieerd is. De manieren waarop de schema's gekoppeld worden aan linguïstisch materiaal zouden daarom - nog steeds volgens Fillmore - een belangrijk aspect van een taalsysteem vormen. Een theorie van taalgebruik zou dan ook de methoden moeten beschrijven waarmee de interpretator van een tekst een gedetailleerd model van die tekst construeert (vgl. ook Fillmore 1982). Ze moet onder andere beschrijven hoe lexicale items en de grammaticale relaties waarin die gecombineerd worden, dit constructieproces beperken, evenals hoe afzonderlijke lexicale items "can bring along with them fairly large pre-packaged complex frames" (Fillmore 1976:29).

De aanname is dat kennis-schemata's niet alleen waarnemingen structureren, een efficiënte verwerking van informatie mogelijk maken, of de formatie van hypothesen of verwachtingen toelaten, ze vormen ook een centrale voorwaarde voor communicatie: omdat zulke schemata's conventioneel zouden zijn - gedeeld worden door de leden van een communicatieve gemeenschap -, lijken gespreksdeelnemers er van uit te kunnen en moeten gaan dat achtergrondkennis op zijn minst op zo'n manier gedeeld wordt dat er sprake is van een werkbare mate van overlap of functionele equivalentie.

Het idee om achtergrondkennis in termen van gestructureerde gegevensbestanden te analyseren, is onder andere bekrustigd door gespreksanalytici als Brown & Yule of een pragmaticus als Levinson.

Een bezwaar dat in Brown & Yule's bespreking van de verschillende soorten 'metaforen' voor kennis-schemata's steeds terugkomt, is de vraag waarom het nog nodig zou zijn om informatie te expliciteren wanneer de leden van een cultuur daarover al zouden beschikken. Andere kritiepunten zijn problemen zoals hoe schema's geselecteerd worden, hoe ze geïntegreerd worden met andere, eveneens geactiveerde schemata's, hoe een bepaald schema tot het lokaal dominante kader gepromoveerd wordt, *casu quo* hoe een hiërarchie tussen alle geactiveerde schemata's tot stand wordt gebracht en - *last but not least* - hoe en in welke mate de informatie die met elk schema geassocieerd is, slechts partieel geactiveerd wordt. Brown & Yule laten zien dat dit soort problemen onvermijdelijk opduikt wanneer niet van eenvoudige verzonnen voorbeelden van hoogstens twee zinnen uitgegaan wordt, maar van - gewoonlijk veel complexere - natuurlijke teksten (Brown & Yule 1983: 236-56; vgl. ook Den Uyl & Van Oostendorp 1980).

Maar terwijl Brown & Yule erkennen dat het zeer wel mogelijk is dat achtergrondkennis in het geheugen georganiseerd en opgeslagen wordt in vaste schemata - weliswaar samen met andere, meer flexibele schema-organiserende principes -, formuleert Levinson een meer principiële methodologisch bezwaar. Volgens hem is een inherent risico van *frame*-achtige concepten dat er een beroep wordt gedaan op

impliciete aspecten van contexten voordat de expliciete aspecten van de context adequaat onderzocht zijn (1983: 281). De gelijkshakeling van context en stereotype organisatievormen van achtergrondkennis verleidt de onderzoeker als het ware om contexten die in de interactie zelf geconstitueerd worden, te verwaarlozen ten gunste van een context-onafhankelijk interpretatief kader. (Vgl. ook Mazeland 1986a/b).

3. Achtergrondkennis en de constructie van vraagwoord-vragen

Ook in de modellen die in de cognitieve psychologie geconstrueerd worden om vraag/antwoord-processen te beschrijven, wordt er op de een of andere manier vanuit gegaan dat kennis prototypisch gestructureerd in geheugens opgeslagen is. Graesser & Franklin bijvoorbeeld, ordenen informatie over een gespecialiseerd domein - zoals bijvoorbeeld een productieproces - in een 'causaal netwerk' van onderling gerelateerde gebeurtenissen en toestanden (zie ook Schank & Abelson 1977). Een *Hoe*-vraag zou dan beantwoord kunnen worden door vanuit de ingangssituatie die in de betreffende vraag gethematiseerd wordt, die verbindingslijnen langs te lopen waardoor gebeurtenissen en toestanden gelokaliseerd worden die de bevroegde toestand tot gevolg hebben. Of geografische informatie wordt bijvoorbeeld geordend in lokale netwerken via inclusierelaties. De vraag *waar* een bepaalde plaats is, wordt dan ten dele beantwoord door bovengeoördende knopen te identificeren die met de ingangsknoop verbonden zijn via 'bevindt-zich-in' links. (Graesser & Franklin 1990; zie ook Lehnert 1978).

De vragensteller boort dus een vooraf gestructureerd gegevensbestand aan dat onafhankelijk van de betreffende interactie voorhanden zou zijn. Zijn voornaamste problemen zijn het vinden van de juiste ingang en het geven van aanwijzingen die voldoende precies zijn om te kunnen bepalen wat voor soort relaties er met andere informatie in het geactiveerde bestand gelegd mogen worden. Wanneer men nu onderzoekt hoe vragen in natuurlijke interacties gesteld worden, dan blijkt het allemaal niet zo simpel te zijn als in dergelijke - meestal voor simulatie op de computer ontworpen - modellen gesuggereerd wordt. Vragenstellers spenderen bijvoorbeeld vaak veel werk om hun vraag van de geëigende context te voorzien zodat degene aan wie de vraag gericht is, weet wat het *vraagdomein* is. Vragen over nieuwe onderwerpen worden bijvoorbeeld voorafgegaan door een pre-sequentie waarin het vraagdomein geïdentificeerd wordt, - vergelijk de regels 157-161 in fragment (1) ².

(1)		(NL/10)
157	A: ->	eve kijke je ging:- (0,4)
158	A:	tweezestig dus met [vier jaar, [verhuiscen
159	B:	[tweezestig (j[ah)
160	A:	jullie naar Amsterdādam:=
161	B: ->	= ja,
162		0,2
163	A:	waar kwame jullie toen te wone, welke eh, (0,2)
164	A:	buurt ongeve[er?
165	B:	[in de [Steen]straat

De beurtopbouwigheden met de eigenlijke vraag-clause zijn zorgvuldig in zo'n context verankerde, methodisch geconstrueerde instructies. Daarmee wordt zowel bepaalde informatie gelokaliseerd als de gesprekspartner duidelijk gemaakt dat de

spreker niet over de door hem omliggende informatie beschikt. Vanuit zo'n procedurele benadering van de activiteit van het vragenstellen, kunnen in de constructie van vraagwoord-vragen een aantal functioneel verschillende componenten onderscheiden worden die elk een specifieke bijdrage leveren aan de werking van het betreffende uitingsstype. Omdat de ruimte ontbreekt om in te gaan op de observaties die aanleiding geven tot onderscheiding van elk van die componenten, zal ik ze hier aan de hand van een voorbeeld slechts globaal introduceren (vgl. Mazeland 1989 en Mazeland in voorber.):

(2)		(LC/1)
34	A:	en je va:der,
35	A: ->	waar wr:kt die?
36		(.)
37	B:	(th) [Rabo]bank
38		(o)
39	A:	(o)de [Rabo]bank

In de vraag-clause *waar werkt die* kunnen de volgende componenten onderscheiden worden: de *vraagfocus* (*waar*), de *relatie-aanduiding* (*werkt*) en het *referentiepunt* (*die*). In het referentiepunt (RP) - dat meestal samenvalt met het *topic* van de betreffende clause - geeft een vragensteller het vertrekpunt van zijn queeste aan. Het betreft gegeven informatie die vaak de vorm heeft van een aanwijzend voornaamwoord of een definitie naamwoordsgroep. In de relatie-aanduiding (RA) formuleert de vragensteller een bepaalde eigenschap van of relatie ten opzichte van het RP, - zoals in dit geval het *werk* van de gesprekstentiteit die in het RP wordt aangeduid. In de vraagfocus (VF) tenslotte - meestal valt die samen met de vraagwoord-constituent -, formuleert de vragensteller een soort variabele waarin geabstraheerd wordt over de informatie waarin hij geïnteresseerd is. Het type van die variabele wordt in een soort *categorie-voorwaarde* aangegeven (vgl. Wunderlich 1976): *wie* bevat de categorie-voorwaarde dat er naar personen gevraagd wordt, *waar* naar lokalistisch formuleerbare informatie; de nominale complementen van *welke* formuleren explicietere categorie-voorwaarden. De functionele structuur van de vraag-clause uit (2) zou dan als volgt aangeduid kunnen worden (vgl. figuur 1).

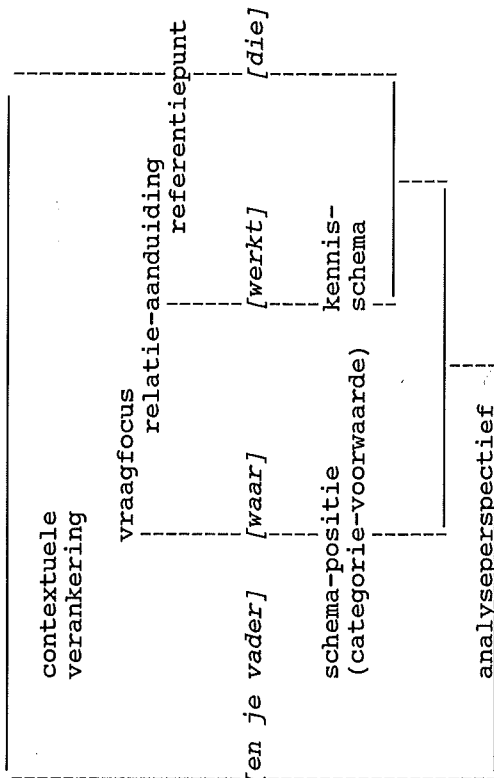
In de onderste helft van figuur (1) staan een aantal termen die betrekking hebben op de wijze waarop de onderscheiden componenten geassocieerd zouden kunnen zijn met achtergrondkennis wanneer naïef uitgegaan zou worden van het schema-concept zoals dat hiervoor besproken is. De relatie-aanduiding activeert ten opzichte van het referentiepunt een bepaald kennis-schema. In het geval van de vraag uit fragment (2) is dat schema een soort index voor episodische informatie die te maken heeft met het *werk* van de gesprekstentiteit die in het referentiepunt aangeduid wordt, - hier dus de vader van de aangesprokene. Doordat de vragensteller in de categorie-voorwaarde van de vraagfocus bovendien een bepaalde *positie* van dat schema gemarkeerd heeft, lokaliseert hij dat aspect van de kennis in het vraagdomein waarin hij geïnteresseerd is.

4. Interactionele aspecten van kennisorganisatie

De analyse van interpretatie-processen in termen van het gebruik van kennis-schema's lijkt bovendien het voordeel te hebben dat er moeilijkheden en misverstanden mee verklaard kunnen worden. Vergelijk fragment (3):

(3)	(NL/9)	
12	B:	(nou), ik ben in e:h (.) <u>vieren</u> vijftig ge ge re, [(m:)]
13	A:	0,8
14	B:	* in <u>Amsterdam</u> (^o hier),
15	A:	0,6 (m:)
16	B:	en: e::hm, (e-) <u>waar</u> in Amsterdam, (^o of eh)
17	A:	nou ik heb <u>geen</u> idee ('r)van waar ik eh-
18	B:	0,4 geboren ben.
19	A:	bij <u>noord</u> <u>zuid</u> ^o e:::h
20	B:	nou ik <u>denk</u> <u>oost</u> ?
21	A:	0,2
22	B:	oost.
23	A:	[maar ik <u>weet</u> niet precies,
24	B:	•hh[h [(^o 'k ben nie zo ehh:)]
25	A:	[hoezo: [ehm-,
26	B:	(.) nou, ik- heb ik <u>gewoon</u> gee[n (idee van,)]
27	A:	[nee:,
28	B:	<u>weet</u> je ook niet of ze dat: <u>thuis</u> : eh <u>zeiden</u>
29	A:	of zo[: [nee, ik ben <u>wel</u> naar 'n <u>ziekenhuis</u> : eh-
30	B:	(.) (hn:g,)
31	A:	geweest [maar-, (0,3) <u>welk</u> weet ik (^o nog niet.)
32	B:	[m:.
33	A:	(.) (nge:h,)
34	B:	oh <u>nee</u> maar waar <u>woonden</u> jullie.=
35	A:	0,5 =(het- (.) de:-) [daar gaat 't dus ^o voo:-
36	B:	[in <u>gost</u> :.
37	A:	0,4 jã: ^o ah.

De vraag *waar in Amsterdam* (r.19) - die de informant blijkens zijn reactie in regel 21-23 hoort als een vraag naar waar hij in Amsterdam geboren is - lijkt achteraf bezien niet beantwoord te kunnen worden doordat de interviewer van een ander soort scenario van blijde gebeurtenissen uitgaat dan voor de informant het geval blijkt te zijn. Pas wanneer de *repair*-pogingen van de interviewer er toe leiden dat zijn gesprekspartner vertelt *naar een ziekenhuis geweest* te zijn (r.39-43), lijkt de vragensteller zich te realiseren dat hij van de foutieve aanname uitgegaan is dat zijn informant thuis geboren zou zijn. Dienovereenkomstig corrigeert hij vervolgens met name de relatie-aanduiding van zijn oorspronkelijke vraag door *geboren* te vervangen door *woonden* (r.48) en krijgt nu onmiddellijk de gewenste informatie (r.50).

figuur 1: schematisch samenvatting functionele constructie vraagwoord-vragen

De term *analyseperspectief* gebruik ik onder andere om die condities aan te geven die de selectie van een bepaald kennis-schema beïnvloeden. Het gaat met name om contextueel en situationeel bepaalde restricties. Wanneer er bijvoorbeeld in de onmiddellijke context van de vraag uit fragment (2) gesproken zou zijn over forensen, zou in het antwoord informatie over de stad waar de vader van de informant werkt, relevanter en passender geweest zijn. Het feit dat de antwoorder er voor kiest om informatie te leveren over de institutie waarin zijn vader werkt, lijkt bovendien mede bepaald te worden door zoiets globaals als het doel van het soort gesprek waarin hij verwickeld is. Net zoals hij even eerder op de vraag op welke school zijn zusje zit, geantwoord heeft dat deze nog op de lagere school zit - en bijvoorbeeld niet in plaats van zo'n type-aanduiding de naam van die school noemt -, lijkt de informant zich te oriënteren aan restricties volgens welke zijn gesprekspartner in dit soort (vraag-)gesprek en in dit (begin-) stadium vooral geïnteresseerd is in algemene, meer officiële informatie (vgl. Pomerantz 1987).

De manier waarop de *vraag-clause* functioneel geconstrueerd en sequentieel ingebed wordt, zou dus vanuit een *frame*-achtige benadering aanwijzingen leveren over het soort kennis-schema dat de vragensteller gebruikt om de gezochte informatie te identificeren. De spreker zou er van uit moeten gaan dat de kennis waarover zijn gesprekspartner beschikt, op een stereotype manier gestructureerd is en dat die kennis daarom toegankelijk gemaakt kan worden door gemeenschappelijk veronderstelde schema-posities te lokaliseren.

Het misverstand lijkt op adequate wijze beschreven te kunnen worden in termen van incompatibiliteit van de geactiveerde scenario's³. De vragensteller ging aanvankelijk uit van het - in de nederlandse kraamcultuur inderdaad gangbaardere - scenario waarin thuis bevallen wordt. De recipiënt van zijn vraag ging daar niet van uit, - misschien omdat die interpretatie geblokkeerd wordt doordat hij weet dat hij in een ziekenhuis geboren is.

Het actief zijn van twee verschillende scenario's zou verklaren waarom beide gespreksdeelnemers naar de waarde van verschillende types lokaties zoeken. Schematisch zou dat als volgt weergegeven kunnen worden. Wanneer de lokatie waar de respondent geboren is, afgekort wordt tot L_g , het ziekenhuis waarin hij in feite geboren is tot L_z en L_w staat voor de plek waar zijn ouders toen woonden, dan lijkt de interviewer op basis van verwachtingen gegenereerd in het standaard kraamsenario te hebben aangenomen dat de situatie die beschreven wordt in (4a) ook van toepassing is op de biografie van zijn gesprekspartner. Op basis van die aanname zou een vraag naar de geboortelokatie ook pas als een vraag naar de woonlokatie bedoeld kunnen zijn. Het woonscenario en het kraamscenario zouden elkaar dan in die positie overlappen en indexeren zo dezelfde episodische informatie. De informant zou daarentegen weten dat in zijn biografie (4b) het geval is:

- (4) (a) $[L_g = L_w]$ (standaard kraamscenario)
 (b) $[L_g = L_z]$ (ziekenhuis kraamscenario)
 (c) $[L_g \neq L_w]$

De concrete omstandigheden van de geboorte van de informant komen niet overeen met de prototypische verwachtingen waarvan de interviewer in de oorspronkelijke formulering van zijn vraag lijkt te zijn uitgegaan (vgl. 4c).

Deze beschrijving lijkt op het eerste gezicht heel plausibel. Bij nadere beschouwing blijkt er echter op zijn minst een fundamenteel probleem te zijn dat te maken heeft met de methodologische onvoorzichtigheid waarvoor Levinson in verband met *frame*-achtige concepten waarschuwt (vgl. § 2). Er is geen enkele garantie dat de interviewer in de oorspronkelijke formulering van zijn vraag uit is gegaan van de aanname dat zijn gesprekspartner thuis geboren is. Er zijn ook geen aanwijzingen dat hij dat scenario ingewisseld heeft voor een ander wanneer hij zijn vraag uiteindelijk corrigeert tot een vraag naar de woonplaats van de familie van zijn gesprekspartner. Er is zelfs geen reden om aan te nemen dat de respondent de omstandigheden van zijn geboorte van meet af aan gerepresenteerd heeft in de vorm van het ziekenhuis-scenario. Het kan evengoed zijn dat hij zich het gegeven in een ziekenhuis geboren te zijn pas herinnert op het moment dat vermelding van dat feit actueel wordt om gebruikt te worden in een verantwoording van het feit dat hij ook op de daarna gestelde vragen niet-geprefereerde voortzettingen moet leveren (vgl. r.32-38 in (3)).

Kortom, er lijkt geen enkele noodzaak te zijn om de interactie in (3) te verklaren door een beroep te doen op script-achtige noties. Het is zeer wel mogelijk dat beide gespreksdeelnemers in eerste instantie van een zeer globaal en niet in details ingevulde kennis-structuur uitgegaan zijn. Pas in de loop van de interactie wordt er dieper op de specificiteit van zo'n eventueel geboortescenario ingegaan doordat het voorzover nodig verder gestructureerd en ingevuld wordt. In plaats van dat met een bepaald woord associeerbare kennis-schema's fungeren als index voor in het gehe-

gen opgeslagen kennis, worden organisatievorm en mate van gedetailleerdheid van de te hanteren kennis-structuur voor zover nodig interactioneel geconstrueerd en gespecificeerd. Er is niet zozeer sprake van vooraf gegeven prototypische structuren van achtergrondkennis, maar van situationeel ontwikkelde organisatievormen van de informatie die de gespreksdeelnemers interactioneel beschikbaar maken.

De voortzetting van de interactie weergegeven in fragment (3) lijkt een argument te leveren voor zo'n sterkere accentuering van de rol van de interactie in de organisatie van achtergrondkennis. Kort na het antwoord op de vraag uit regel 50 corrigeert de informant zijn oorspronkelijke antwoord:

(3a)	(NL/9)	[volat kort na fragment (3)]
58	A:	en e:h (.) herinner je nog iets van die tijd.
		(...)
66	B:	(wach eve) trouwens=
67	B: ->	=toen 'k [geboren ben woonde ik 'r helemaal nie!]=
68	A:	[('jah,)
69	B:	=HR[H:eh'HH:::
70	A:	[waar dan::?
71		(.)
72	B:	toen woonde ik in e:h suid.
73		0,5
74	A:	j a:h,

De wijze waarop de antwoordter nu de criteria formuleert die in de relatie-aanduiding van de vragen in regel 19 en 50 van fragment (3) geformuleerd werden, is opvallend. Hij zegt *toen ik geboren ben, woonde ik er helemaal niet*. In schema-terminen: de antwoordter gebruikt nu elementen uit zowel het woonscenario als het kraamscenario. Of beter, hij gebruikt een positie uit het kraamscenario om een positie in het woonscenario temporeel te karakteriseren. Dat wil zeggen, dat nadat en mogelijk doordat een ordening van gebeurtenissen en de relatering daarvan aan bepaalde toestanden interactioneel is uitgewerkt, die vorm van informatie-structurering door de gespreksdeelnemers verder gebruikt wordt om kennis te organiseren en te lokaliseren.

Moelijkheden, misverstanden en het herstel daarvan blijken geen lastige foutjes of afwijkingen van het ideale patroon te zijn, maar eerder een constituerende factor in de interactionele constructie van de methoden waarmee met achtergrondkennis wordt omgegaan. - Suchman spreekt in dat verband over *"the constructive use of trouble"* (1987:183). Uit een analyse van een corpus van 203 vraag/antwoord-sequenties blijkt bijvoorbeeld dat ruim een derde van die sequenties niet viekeloos verloopt, maar een aanvulling, modificatie of anderszooitig herstelwerk van de vragensteller vergt. Achtergrondkennis en de wijze waarop die georganiseerd is, lijken niet onafhankelijk te zijn van de manieren waarop die in de interactie zelf *ad hoc* gestructureerd worden. De kennis-schema's waaraan in het diagram in figuur (1) gerefereerd wordt, zijn op zijn minst deels situatie-gebonden, interactioneel tot stand gebrachte schematiseringen van de lokaal relevante informatie. Kennis-schema's zijn geen statische, van te voren vastgelegde ordeningen van kennis. De ordening ervan wordt ook lokaal en *ad hoc* in het gesprek zelf tot stand gebracht.

Juist dat situatiegebonden en procesmatige karakter van kennisorganisatie wordt door Garfinkel benadrukt wanneer hij stelt dat stabiliteit in de organisatie van de sociale wereld steeds weer het actief geconstitueerde resultaat is van analyse van de werkelijkheid door middel van een 'documentaire methode van interpretatie'⁴.

"The method consists of treating an actual appearance as 'the document of,' as 'pointing to,' as 'standing on behalf of a presupposed underlying pattern. Not only is the underlying pattern derived from its individual documentary evidences, but the individual documentary evidences, in their turn, are interpreted on the basis of 'what is known' about the underlying pattern. Each is used to elaborate the other." (Garfinkel 1967:78)

De stootrichting van mijn kritiek komt ten dele overeen met de revisies die een van de belangrijkste schema-theoretici zelf heeft voorgesteld. Schank (1981, 1982) maakt het script-concept onderdeel van veel abstractere en meer dynamische eenheden van geheugenorganisatie - *memory organization packets* (MOP's) - en algemenere methoden van doelgericht problemen oplossen (*thematic organization points*: TOP's). Scripts zouden slechts voorzover situationeel nodig en in de mate van detail die lokaal gewenst is, geconstrueerd worden met behulp van kennispakketten waarin zowel typische situaties kunnen zijn samengevat, als meer algemene - bijvoorbeeld doelgerichte en/of temporele - ordeningen daarvan. Zulke pakketten en de ordening daarvan in een soort *meta-MOP's* zouden niet alleen in hoge mate idiosyncratisch kunnen zijn, maar zijn bovendien ook onderhevig aan verandering afhankelijk van de aard van de input, - hetzij via aanpassingsregels, hetzij door middel van een soort *repairs* (vgl. Riesbeck & Schank 1989).

Een centraal methodologisch probleem in Schank's herziene modellering van de organisatie van achtergrondkennis betreft echter vooral de vraag welke kennisstructuren de MOP-status krijgen toegewezen. Niet alleen variëren de criteria daarvoor nogal in de genoemde publikaties, ze wekken ook de indruk met name bepaald te worden door de wijze waarop dit model geïmplementeerd wordt in computer-simulaties van intelligente informatieverwerking (vgl. met name Riesbeck & Schank 1989).

Die schijnbare willekeur is mijns inziens het gevolg van een miskenning van de mate waarin in de interactie zelf steeds weer de grondslag gelegd wordt voor de wijze waarop talig materiaal aan achtergrondkennis gekoppeld moet worden. Niet alleen de vraag hoe diep en gedetailleerd een schema wordt uitgewerkt, maar ook welke vorm dat schema heeft, zijn problemen ten aanzien waarvan gespreksdeelnemers elkaar steeds opnieuw op een situatie-gebonden wijze instrueren. Toeschrijving van zulke interactioneel ontwikkelde vormen van kennisstructurering aan de geheugenorganisatie van individuen, gaat voorbij aan de wijze waarop globaal en fragmentarisch geschematiseerde conglomeraten van achtergrondinformatie lokaal gestructureerd worden in een primair sociaal proces.

Noten

1. Vergelijk voor een overzicht o.a. Brown & Yule 1983 of Ensink 1990.
2. Alle voorbeelden komen uit een corpus van (half-)open interviews die in het kader van verschillende sociaal-wetenschappelijke onderzoeken werden gehouden (vgl. Mazeland 1989). De transcriptie-conventies zijn die welke gebruikelijk zijn in etnomethodologisch georiënteerd conversatie-analytisch onderzoek (vgl. Jefferson 1983 en Mazeland 1989).
3. In termen van het *script*-concept van Schank & Abelson (1977) zou er niet over verschillende scenario's gesproken worden, maar zouden vragensteller en recipient verschillende 'sporen' (*tracks*) van het kraamschrift gekozen hebben.
4. De notie *documentaire methode van interpretatie* ontleent Garfinkel aan Mannheim 1952.

Literatuur

- Brown, R. & G. Yule
1983 *Discourse analysis*. Cambridge.
- Ehlich, K. & J. Rehbein
1972 'Erwarten'. In: D. Wunderlich (Hg.), *Linguistische Pragmatik*. Frankfurt a/M., 99-114.
- Ensink, T.
1990 *De menselijke tekstverwerker. Achtergronden van het onderzoek naar cognitieve tekstverwerking*. Publikaties van de Vakgroep Nederlands, Rijksuniversiteit Groningen, nr.29.
- Filmore, C.
1976 'Frame semantics and the nature of language'. In: S.R.Harnad, H.D.Steklis, J.Lancaster (eds.), *Origins and evolution of language and speech. Annals of the New York Academy of Sciences*. Vol.280, 20-32.
- Filmore, C.
1982 'Ideal readers and real readers'. In: D.Tannen (ed.), *Analyzing discourse: Text and talk*. Washington, D.C., 248-70.
- Garfinkel, H.
1967 *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, N.J.
- Graesser, A. & S. Franklin
1990 'QUEST: A cognitive model of question answering'. In: *Discourse Processes*, Vol.13 nr.3, 279-303.
- Jefferson, G.
1983 *On a failed hypothesis: Conjunctionals as overlap-vulnerable*. TILL-paper 28, Katholieke Universiteit Brabant.
- Lehnert, W.
1978 *The process of question answering. A computer simulation of cognition*. Hillsdale, N.J.
- Levinson, S.
1983 *Pragmatics*. Cambridge.
- Mannheim, K.
1952 *Essays on the sociology of knowledge*. London.
- Mazeland, H.
1986a 'Review of Jürgen Streeck (1984) Social order in child communication. In: *Language in Society*, Vol.15, 552-564.
- Mazeland, H.
1986b 'Short note on Gumperz's contextualization cues'. In: *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie*, nr. 33, 170-182.
- Mazeland, H.
1989 'Vraag en antwoord: de constructie van een aangrenzend paar'. In: H.Mazeland, *Interviews als gesprekken: gespreksanalytisch onderzoek naar sociaal-wetenschappelijke interviews*. Eindrapport SSCW-onderzoeksproject 500-278-005. Sociologisch Instituut, Universiteit van Amsterdam, 47-150.
- Mazeland, H.
(in voorbereiding) *Vraag/antwoord-sequenties*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Minsky, M.
1975 'A framework for representing knowledge'. In: P.H.Winston (ed.) *The psychology of computer vision*. New York, 211-77.
- Pomerantz, A.
1987 'Descriptions in legal settings'. In: G.Button & J.Lee (eds.) *Talk and social organization*. Clevedon, Ph.: Multilingual Matters, 226-243.
- Riesbeck, C. & R. Schank
1989 *Inside case-based reasoning*. Hillsdale, N.J.
- Sanford, A. & S. Garrod
1981 *Understanding written language*. Chichester.
- Schank, R.
1981 'Reminding and memory organization: An introduction to MOP's'. In: W.G.Lehnert & M.H.Ringle (eds.), *Strategies for natural language processing*. Hillsdale, N.J., 455-93.

- Schank, R. 1982 *Dynamic memory: A theory of learning in computers and people*. Cambridge.
- Schank, R. & R. Abelson 1977 *Scripts, plans, goals, and understanding*. Hillsdale, N.J.
- Suchman, L. 1987 *Plans and situated actions: The problem of human machine communication*. Cambridge.
- Tannen, D. & C. Wallat 1987 'Interactive frames and knowledge schemas in interaction: Examples from a medical examination interview.' In: *Social Psychology Quarterly*, Vol.50, No.2., 205-216.
- Uyl, M. den & H. van Oostendorp 1980 'The use of scripts in textcomprehension.' In: *Poetics*, Vol.9, 275-94.
- Wunderlich, D. 1976 'Fragensätze und Fragen.' In: D. Wunderlich. *Studien zur Sprechaktheorie*. Frankfurt a/M. 181-250.

4 Meta-communicatieve elementen en geletterdheid: over dialoogbeschrijvingen van kinderen

Jan Berenst

Inleiding

Het in 1990 verschenen boek van Philip Roth, *Deception*, dat een soort autobiografie van de schrijver is, bestaat op een paar zinnen na, geheel uit dialogen. Het opmerkelijke daarbij is, dat de vertellerstekst met karakterisering van de sprekers en van de aard van de activiteit van de sprekers van de dialoog, daarbij geheel ontbreekt. Dit brengt de lezer regelmatig in verwarring, niet alleen omdat de identiteit van de dialoogpartners vaak duister blijft, maar ook doordat de "interpuncties" in de interacties niet meer duidelijk zijn. Na verloop van tijd weet je niet meer wie van de schimmige figuren nu wat zegt. Reijnders (1990) sprak in zijn recensie van het boek dan ook over "een literair labyrint".

Roth heeft met deze techniek een extreem voorbeeld gecreëerd van een niet interpreterende beschrijving van dialogen in verhalen. In de meeste verhalen die schriftelijk verteld worden, worden dialogen weergegeven in een combinatie van de personagetekst en vertellerstekst. Dat kan, zoals bekend, de vorm aannemen van de *indirecte rede*, de *vrije indirecte rede*, en de *directe rede*.

In het eerste geval is het de verteller die over de dialoogbijdrage van een personage rapporteert, waarbij het onduidelijk blijft of de indirecte weergave betrekking heeft op wat het personage heeft gezegd, dan wel op wat de verteller heeft geïnterpreteerd. Bijvoorbeeld:

- (1) Na een poos zei ze, dat Victor in elk geval moest doorzetten.
[Vestdijk:123]

De weergave van de dialogische bijdrage in de *vrije indirecte rede* (of: *erlebte rede*) onderscheidt zich van de gewone indirecte rede in structureel opzicht: de dialooguiting is geen bijzin, maar een zelfstandige hoofdzin, die al of niet is ingebed in een matrixzin. Dit wekt de indruk dat de verteller minder heeft ingegrepen in wat er letterlijk zou zijn gezegd. De verteller wordt alleen zichtbaar in het feit dat de personen vanuit het perspectief van de verteller worden aangeduid, en dat ook de werkwoordstijd aangepast wordt aan de tijdsvormen die vanuit het vertellersperspectief nodig is:

- (2) Het speet hem voor Bert, zei hij. [V:132]

In de *directe rede* wordt de dialoogbijdrage "letterlijk" gerepresenteerd, en fungeren de dialoogzinnen structureel als object¹ bij het werkwoord uit de matrixzin, die de vertellerstekst representeert:

- (3) "Zou dat gaan?", vroeg mevrouw Duprez op twijfelende toon. [V:124]
- Anders dan bij de indirecte of de vrije indirecte rede, treffen we daarbij soms opmerkelijke constructies aan, waarbij een werkwoord in de matrixzin gebruikt wordt, dat niet voor een direct object is gespecificeerd, of waar de plaats van het direct object al op een andere manier is ingevuld.²